

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 287

Nisan 2016

ANKARA – 2016

SIYÂSÎ BİR PROJENİN İZİNDE BÂNİLİK: MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN'IN İMAR FAALİYETLERİNİ YENİDEN OKUMAK

A. HİLÂL UĞURLU*

- *Senin câmine gbta idem, Sair vâlideler dahî iki minârelidir, benim Hasköy'deki câmiime ah bir minâre dahî yapılsa...*
- *Kethüdanıza yazın yapıdırır.*
- *Yok ben hicab iderim. Sen yaz yapıdırın. Yapdırır ise pek haz iderim deyu söylersin.*
- *Olsun sabah yazdım yapıdırın!*

Târihî bir filmin senaryo metninden alınmış gibi gözüken bu diyalog, aslında, 1805 senesi ortalarında, III. Selim (salt.1789-1807) tarafından Vâlide Kethüdâsı Yusuf Ağa'ya (ö.1807) yazılmış olan bir hatt-ı hümayunda yer alır. Hem Mihrişah Vâlide Sultan'ın, oğlu Sultan III. Selim'e -biraz da nazlanarak- sözlü olarak iletmiş olduğu arzusu, hem de almış olduğu müspet cevap, anne-oğul arasındaki ilişkiyi olanca samîmiyeti ve yalınlığı ile gözler önüne serer. Belgenin ortaya koyduğu bir diğer önemli husus ise mimârî biçimlenmedeki sosyal hiyerarşiye bâniler gözünde verilen önemdir.

Osmanlı mîmârîsinde, -zaman içerisinde farklılaşan- hiyerarşi kurallarına klâsik dönemden itibaren son derece önem verilmiş ve bazı istisnâi durumlar dışında bu kurallara riâyet edilmiştir. Minâre ve şerefe sayısı da Osmanlı mîmârîsinin klâsik ve sonrası devirleri için statü belirleyici unsurlardan biridir. Örneğin Mîmar Sinan (ö.1588) tarafından yapılan câmiler arasında, birden fazla şerefeli iki (bazen

* Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE, onbir1111@gmail.com

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) HAT 1487-63

Orjinal metin: Aga, Felillahî'l-hamd buraya gele. Vâlideme nâbit gelmiyor. Lâkin merakdan ba'zı kere ah iden idiyor. Lakin inşaallah böyle kalur ise külliyyen sıhhatü dahî hüdüdan me'mulumdur. Bizim câmi karşı olmağla ahşam bana didiki senin câmiine gbta idem. Ve sair vâlideler dahî iki minârelidir. Benim Hasköy'deki camiime "ah bir minâre dahî yapılsa" dedi. Bende "kethüdanıza yazın yapıdırır." didim. "Yok ben hicab iderim, sen yaz yapıdırın. Yapdırır ise pek haz iderim deyu söylersin" [dedi]. Ben de olsun sabah yazdım yapıdırın didim. Hasılı Humbarahane Câmii'ne bir minâre dahî yapılmak arzu ideyorsan vâlideme yazasın ki, "şevketlü efendimiz talebi ile sizin Humbarahaneli Camiine bir minâre dahî ismarladım" deyu yazasın. Haz ider.

daha fazla) minâre her zaman pâdişahlara mahsus bir mîmârî statü sembolü olmuştur. Klâsik Osmanlı mîmârîsinin yazılı olan ve olmayan kurallarının belirlendiği Mîmar Sinan devrinde, bu kuralın İstanbul'daki tek istisnâsı, Sultan Süleyman ve eşi Hürrem'in sevgili evlâtları Şehzâde Mehmed (ö.1543) için yaptırdıkları câmi-de görülür². İstanbul'da yaptırılan câmilerin birer şerefeli iki minâreye sahip olması imtiyâzı ise yalnızca az sayıda hükümdar soyundan bâniye -çoğunlukla vâlide sultanlara- tanınmıştır. Örneğin, Osmanlı hanedânının en güçlü hanım sultanlarından Haseki Hürrem Sultan (ö.1558), -muhtemelen oğlu henüz tahta çıkmadığı için- bu imtiyazdan yararlanamamış, Mîmar Sinan tarafından İstanbul'daki Avrat Pazarı'nda inşâ edilen câmiinin ancak tek şerefeli ve tek minâreli olarak yapılmasına müsaade edilmiştir³. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Mihrişah Vâlide Sultan'ın tek minâreli olarak inşâ ettirilen câmiine bir minâre daha eklenmesini oğlundan talep etmesi, hanedânın kendisiyle aynı konumdaki diğer kadın bânileri arasındaki temsîli rekâbete müdâhil olma arzusuna işaret eder.

Günümüz târih yazımı Mihrişah'ı daha çok “dindar ve hayırsever vâlide sultan” imajı ile ele almış ve konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar da bununla ilişkili olarak Mihrişah'ın Eyüp'te yaptırmış olduğu külliye ve İstanbul'daki çeşitli su yapıları üzerinde yoğunlaşmıştır⁴. Halbuki, Mihrişah'ın mîmârî bâniliğinin, III. Selim'in siyâsi programından bağımsız olarak ele alınmaması gerekir. Oğlu ile her dâim yakın ilişki içerisinde olan ve onun “modernleşme” projesini her yönden destekleyen Mihrişah, îmar faaliyetleriyle de hep oğlunun arkasında olmuştur. Üsküdar Kışlası dışında, III.Selim tarafından İstanbul'da inşâ ettirilen kışla yapılarının tümündeki câmi, mescit, hamam ve çeşme gibi yapıları yaptırmış olması ve çeşitli kışlaların su ihtiyacını gidermeyi öncelikli olarak hedefleyen alt yapı çalışmaları bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu çalışma Mihrişah Vâlide Sultan'ın bâniliğini, oğlu III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd tahayyülünü gerçekleştirmesinde destekleyen yönleri ile ele almak amacındadır.

Bir Koridor Mesâfede Hayatlar; Mihrişah Vâlide Sultan ve III. Selim

III. Mustafa'nın baş kadını olan Mihrişah'ın hanedân hiyerarşisi içindeki yeri, hanedâna 24 Aralık 1761 yılında bir şehzâde doğurması sonrasında önem kazanır.

² Gülrü Necipoğlu, *Sinan Çağı; Osmanlı İmparatorluğu'nda Mîmârî Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 153.

³ Gülrü Necipoğlu, *Sinan Çağı*, s. 161.

⁴ Mihrişah Vâlide Sultan'ın bâniliği ile ilgili olarak şuana kadar yapılmış çalışmalardan bazıları için bkz; Ahmet İnan, “Eyüp Sultan'da Mihrişah Vâlide Sultan İmaretü”, *Eyüp Sultan Târihi*, c.2, İstanbul, 2008; Ali Rıza Özcan, “Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi Yazıları”, *IX.Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul, 2005; Can Alpgüvenç, *Hayırdan Yarınan Hanım Sultanlar*, Kaynak Kültür Yayınları, İstanbul 2000, vd.

Eşi III. Mustafa'nın vefâtına kadar Yeni Sarayda, şehzâde Selim'in yaşadığı olabildiğince özgür ve rahat kafes hayatına eşlik eder. I. Abdülhamid'in 21 Ocak 1774 târihinde tahta çıkışının ardından, Mihrişah mûtad biçimde Eski Saray'a gönderilmez ve Yeni Saray'da kalmasına izin verilir⁵. I. Abdülhamid'in bu tutumu, Mihrişah'ın, oğlunun ileriye dönük Nizâm-ı Cedid projesinin temel düşünce altyapısını oluşturduğu erken döneminde de yanında bulunmasına imkân tanırken, aynı zamanda amcasının III. Selim'e olan müşfik yaklaşımına da işaret eder. Ancak bu müsamahakâr hava, 1785 senesinde Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın genç şehzâdeyi tahta çıkartma teşebbüsünün öğrenilmesi üzerine bir miktar sertleşir⁶. Şehzâde Selim, tahta çıktığı güne kadar daha sıkı ve kontrollü bir ortamda hayatını sürdürürken, Mihrişah da maiyeti ile birlikte Eski Saray'a gönderilir⁷.

I. Abdülhamid'in 8 Nisan 1789 târihinde aniden vefât etmesinin ardından tahta çıkan III. Selim, cülûsundan dört gün sonra annesini Eski Saray'dan Yeni saray'a naklettirir. Mihrişah, bundan sonraki hayatında da, maddi ve manevi tüm desteği ile oğlunun yanında yer alır⁸. Bu yakınlığın mîmârî yansımalarını, çeşitli saraylar içerisinde Selim ve Mihrişah için yaptırılan dâirelerin mekânsal ilişkisi üzerinden tâkip etmek mümkündür. Bunların başında, III. Selim'in, tahta çıkışının hemen ardından, 1790 senesi sonlarında, Yeni Saray haremının kuzey batı ucunda, kendisi ve annesi için inşa ettirdiği iki dâire sayılabilir. (Foto 1) I. Abdülhamid odasından III. Osman dâiresine uzanan uzun holün güney kısmında yer alan III. Selim dâiresi ile Vâlîde Sultan dâiresinin üzerinde yer alan ve bir sofa ile bir odadan oluşan Mihrişah Vâlîde Sultan dâiresi, birbirlerine bir iç koridor ile doğrudan bağlıdır.

⁵ Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamit : Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi*, TATAV, İstanbul 2002, s. 73.

⁶ Halil Hamid Paşa olayına dair detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sadrazam Halil Hamid Paşa*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936; Kemâl Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *DVİA*, XV, 316-318; Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamit* vd.

⁷ Oğlunun şehzâdeliği döneminde Mihrişah'ın devlet işleri ve gündemi ile ilişkisine dair bilgi bulmak oldukça güçtür. III. Mustafa'nın 1773'te kendisinden, savaş giderleri ve asker ulûfesi ödemede yaşanan sıkıntı nedeniyle senet karşılığı 231 kese 55 kuruş borç aldığı, ancak bu borcu ödeyemeden vefat ettiği -senedin günümüze ulaşmış olması sebebiyle- anlaşılır. (Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 332).

⁸ Anne-oğul arasındaki muhabbetin, yaşamlarının pek çok evresinde farklı tezâhürlerine rastlamak mümkündür. Bunun bir örneğine Mihrişah'ın vefâtından önceki süreçte şahit olmak mümkündür. 21 Haziran 1805 târihinde ağır bir hastalık geçiren annesini bir an olsun yalnız bırakmayan Selim, bu rahatsızlık 29 Temmuz 1805 târihinde tekrar ettiği de aynı şekilde davranır. Hatta sekiz gün sonra, annesinin biraz iyileşmesi üzerine Selim'in ilk işi, İstanbul'un manevi büyüklerinden Sümbül Efendi ve Merkez Efendi'yi ziyaret etmek olur. Mihrişah 8 Ekim 1805 târihinde yeniden hastalanır ancak bu sefer giderek ağırlaşarak 16 Ekim 1805 târihinde vefat eder. Selim bu süre zarfında annesinin yanından hiç ayrılmaz.

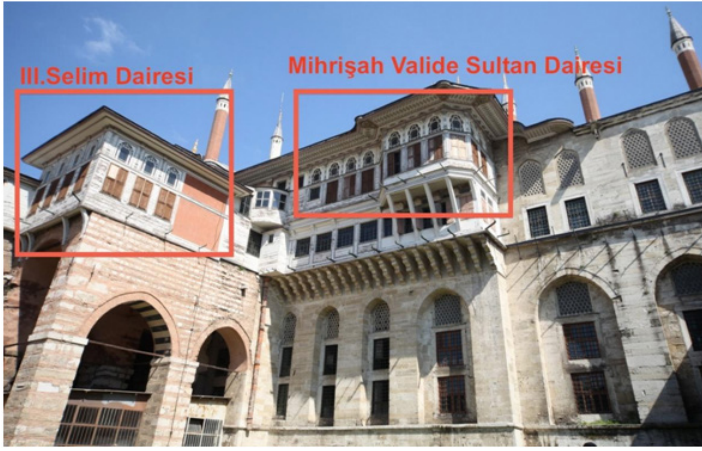
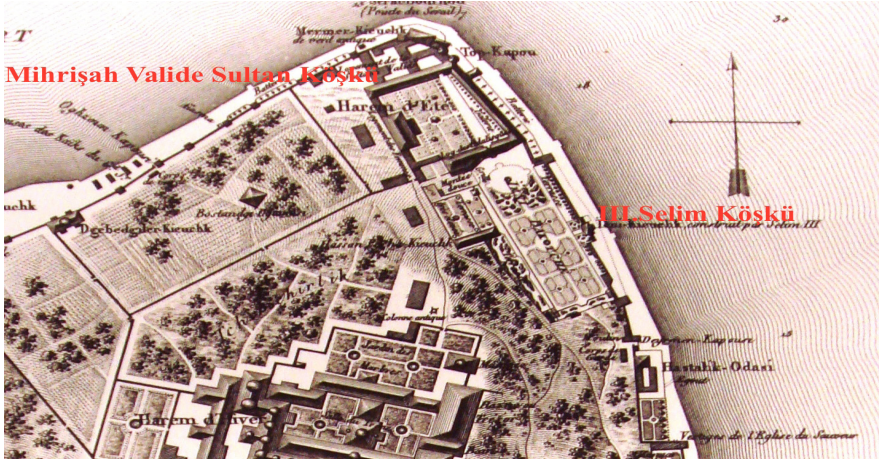

Foto 1. Yeni Saray'da III.Selim ve Mihrişah Valide Sultan Daireleri.

Selim, 1792 senesi başında, Tersane bahçesinde kendisi için yeni bir kasır inşâ ettirme kararı verirken, yine annesi için bir dâire inşâ ettirmeyi ihmal etmez⁹. 1793 senesi başında, Yeni Saray sınırları içerisinde, Sarayburnu'nda yer alan Topkapı Sâhilsarayı'na çeşitli mahaller ilâve ettirerek yeniden düzenleten Selim'in, bu kapsamlı tâdilattan üç sene kadar sonra bu sâhilsarayın hemen yanında Mihrişah Vâlîde Sultan'a mahsus bir köşk inşâ ettirmesi de dikkate şâyandır. Onsekizinci yüzyıl Osmanlı (amatör) tarihçilerinden Ayasofya Câbisi Ömer Efendi (ö.1814) sâhilsarayın bahçesinin, vaktinden önce çeşitli meyve ve sebzeleri yetiştirmeye elverişli olacak bir ısıtma sistemi eklenerek yeniden düzenlendiğinden bahseder. İstanbul'lu eğitimci ve tarihçi Sarkis Hovhannesyan (ö.1805) da bu yeni köşkün, Topkapı sarayının üçüncü kapısı olan Hasırçılar kapısının ilerisinde bulunan surlar yıkılarak 1795-96 senesinde Vâlîde Sultan için yaptırıldığını kaydeder¹⁰. Surların getirdiği fiziksel sınırlamanın istenmemesi, Yeni Saray kullanıcılarının alışkanlıklarının ve mîmârî hassâsiyetlerinin önceki yüzyıllara göre onsekizinci yüzyılda nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca Topkapı Sâhilsarayının harem kısmı ile bağlantılı da olsa, kendi başına münferit bir yapı olarak öne çıkması da, Mihrişah Vâlîde Sultan'ın gücünü ortaya koyar. (Çizim1)

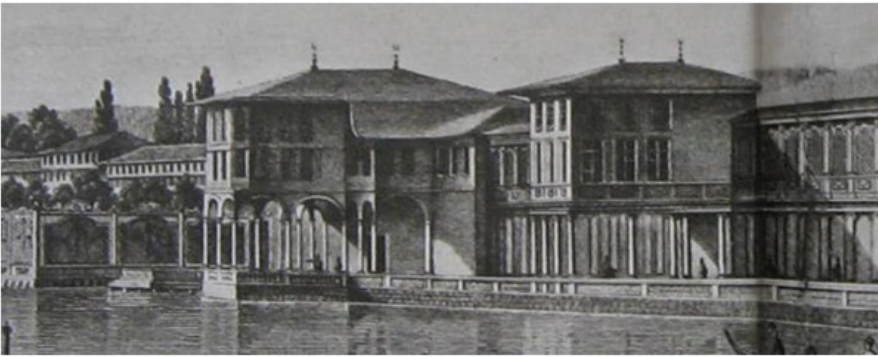
⁹ Sirkâtibi Ahmed Efendi, *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*, haz. Sema Arıkan, TDK Yayınları, Ankara 1993, s. 60; Şubat ayında yapılan ilk keşfin ardından başlayan inşaatı Selim'in bizzat ve oldukça sık aralıklarla teftiş ettiği anlaşılır, s. 62, 69, 72, 74, 76.

¹⁰ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi -Târih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni; Tahlil ve Tenkitli Metin-*, haz. Mehmet Ali Beyhan, c.I-II, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 46; Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitah İstanbul'un Târihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 34, İstanbul 1996, s. 12.

Çizim 1. Yeni Saray sınırları dahilinde III. Selim ve Mihrişah Vâlîde Sultan için inşa edilen köşkler, Melling albümünde yer alan plandan detay.

III. Selim'in, Beşiktaş Sâhilsarayına kendisi ve annesi için ilâve ettirdiği iki dâirenin de inşaatları yine aynı yıl içerisinde, 1796 senesi başlarında tamamlanır. III. Selim'e mahsus dâire, genişçe bir galeri ile beraber tasarlanmış, bu galerinin sonuna da Vâlîde Sultan dâiresi yerleştirilmiştir. Bu iki yapının dışarıdaki sürekli, dar ve uzun rıhtımdan bir bağlantısı olduğu gibi, iç mekânda da birbirine –Yeni Saray örneğinde olduğu gibi- bir koridor ile bağlı olması kuvvetle muhtemeldir. (Çizim 2)

Çizim 2. Beşiktaş Sâhilsaray'ında III. Selim ve Mihrişah Vâlîde Sultan dairelerinin Melling albümünde yer alan gravüründen detay.

Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen)'in Meşrulaştırılması Çabalarında Mihrişah Vâlide Sultan'ın Rolü

“Nizâm-ı Cedid” , öncelikle askerî organizasyonda köklü değişiklikler yaparak, kalıcı, merkezi ve modern bir ordu yaratmak ve bunun sonucunda bu değişikliğin gerektirdiği sisteme dair reformları gerçekleştirmek şeklinde özetlenebilir. Hem merkeze rakip olabilecek iç güçlerin, hem de uluslararası arenada muadil kabul edilen Avrupa devletlerinin karşısına “yeni”, “güçlü” ve “modern” bir imparatorluk olarak çıkılması bu yeni düzenin nihâi hedefidir.

Bu dönemde, yeni düzeni ve bu düzenin beraberinde getireceği yenilik, değişiklik ve düzenlemeleri başkentte tanıtmak, benimsetmek ve muhtemel muhalefetin önüne geçmek için, başta III. Selim olmak üzere tüm hanedân üyeleri ve yönetici elitin farklı şekillerde çaba sarf ettiği görülür. İçinde barındırdığı; eski ve yeni askerî gruplar, esnaf, zanaatkarlar, taşradaki yöneticilerin temsilcileri ve yabancı devletlerin elçileri ile İstanbul, imparatorluğun en önemli ve tepkilerinin sonuçları en hızlı ve direkt şekilde saraya yansıyan politik güçüdür. Dolayısıyla yeni nizâmı oluşturmaya yönelik tüm çabalara öncelikle başkentte meşruiyet kazandırılması gerekir.

III. Selim döneminde, Nizâm-ı Cedid tahayyülünün temel çıkış noktası olan askerî ıslahatlar, İstanbulluların gözünde hiç şüphesiz İstanbul'da yeni inşa edilen büyük kışlalarla fizikselleşir. Bu askerî külliye, bir askerî şehir hayatına karışmadan tüm günlük ihtiyaçlarını karşılayabileceği, yeni nizâmın gerekliliklerine göre eğitim alıp talim yapabileceği niteliktedir. Şehri, devasa kütelleri ile bir bakıma kuşatan ve domine eden bu kışlaların, sultanın merkezi ve nihayetinde “tek” ordusu haline dönüşebilecek askerleri için inşa edildiği aşikârdır. Dolayısıyla şehir hayatının ayrılmaz ve en etkin unsurlarından biri olan yeniçerilerin, yeni kurulan yahut nizâm verilen askerî gruplar için böylesine büyük ve gösterişli yapılar inşa edilmesini bir tehdit olarak algılamaları da, yöneticiler tarafından beklenen bir şey olmalıdır. Bu dönemde sarayın, yeni düzene dair olumlu bir kamuoyu oluşturmaya çok önem vermesi bu öngörü ile doğrudan ilişkilidir.

1792 Senesi başında, Osmanlı-Rus savaşının sona ermesini müteakip, sultanın ve/veya sultanın yakın çevresinden kimselerin katıldığı meşveret meclislerinin toplanma sıklığında büyük bir artış görülür. Bu meşveret meclislerinin temel hedefi, îmar faaliyetleri özelinde- yeni düzenin, ulemâ ve yüksek rütbeli devlet görevlileri gözünde meşrulaştırılması ve uygulanmak istenen fikirlerin benimsetilmesi/beğendirilmesidir. Örneğin Hasköy'de Humbaracı ve Lağımçı Ocağı Kışlasının 20 Ekim 1792 târihinde temelini atılmasından¹¹ kısa süre sonra, 3 Aralık 1792 târihinde toplanan bir meşveret meclisinin toplanma amacı, toplantıya katılanların, desteklerine ihtiyaç duyulduğu vakit muhalefet etmemeleri için Humbaracı ve Lağımçı Ocağı Kışlasının inşa edilme-

¹¹ Ayşe Hilâl Uğurlu, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyasî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, Temmuz 2012, s. 67.

si fikrinin kendilerine anlatılması, beğendirilmesi ve haklılığının ispatlanması şeklinde açıklanır¹². Toplantıda, kışlanın yapılması konusunda belirtilen olumsuz bir görüşe, Nizâm-ı Cedid ricâlinden, dönemin darphâne nâzırı ve Vâlide Sultan Kethüdası, Yusuf Ağa sert şekilde karşılık verir. Daha önce humbaranın önemini savunduğu halde fikirlerinden dönmemesinin onursuz ve akılsızca bir şey olduğunu söyleyen Yusuf Ağa'nın, bu kişinin dile getirdiği muhalif fikirleri ile mecliste bulunanlara tesir etmesini engellemeye çalıştığı açıktır. İki gün sonrasında Şeyhülislâm konağında yapılan ve Kaptân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın (ö.1803) da bilhassa davet edildiği bir diğer meşverette ise yine benzer şekilde inşa edilecek yeni kışlalar konusu (*müceddeden binâ olunacak ocaklar sohbeti*) açılır. Genel havanın pek de olumlu olmadığı anlaşılan bu toplantının sonunda, Nizâm-ı Cedid ricâlinden Tatarcık Abdullah Molla Efendi (ö.1797) “*Üç seneden beri kışlalar binası memduh (beğenilen, övülen) idi, bu mecliste mi fena oldu!*” diyerek infial eder. İstenen desteğin elde edilememesi sonucunda, bu meclislerden iki hafta kadar sonra büyük bir meşveret meclisi toplanır. Ricâl ve ulemâ bir araya getirilerek Nizâm-ı Cedid ile ilgili bütün konular madde madde okunur, iyi ve kötü, faydalı ve zararlı bulunabilecek her tür konuya açıklama getirilir. 1791-92 senelerine ait olayları anlatan dış ruznamenin 23 Ekim 1792 târihli maddesinde, mecliste bulunan herkesin Nizâm-ı Cedid maddelerini kabul etmesi sonunda, sultanın istek ve görüşlerine muhalif kimse kalmadığı kaydedilmiştir¹³. Ancak bunun, ricâlın ve özellikle halkın içerisindeki muhalif kanadın tamamen yok olduğu şeklinde anlaşılması mümkün değildir. Kahvehânelerde, günlük şehir hayatından, Nizâm-ı Cedid ricâlının yaptırıldıkları görkemli konak ve yalılardan yahut diğer savurganlıklarından, yaptıkları yolsuzluklardan, tâlim yapan yeni askerlerden ve başka pek çok konudan sohbet eden, devlet gözünde ise “*devlet sohbeti*” yapan ve “*sözü ayağa düşüren*” bu muhalif kanadın varlığı sürmektedir¹⁴. Döneme ait târihlerin yanı sıra bostancıbaşı defterleri de incelendiğinde, yeniçeriler tarafından işletilen yahut müdâvimlerini bu grubun oluşturduğu kahvehanelerin sıklığı ve çokluğu dikkat çekicidir¹⁵.

III. Selim ve Nizâm-ı Cedid ricâlî, İstanbul'da farklı kademelerden devlet görevlilerini ve ulemâyı doğrudan iknâya uğraşırken, Mihrişah Vâlide Sultan var olan askerî gruplar ile yeni düzenin askerleri arasında bir denge sağlanmasına yönelik çabalarda

¹² Humbara binasını teslim, tasdik ve reylerini beğendirmeğe ve hîn-i iktizâsında hilâfına kâdir olmasunlar deyû; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “III. Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekâyi, TSMA 4819”, *Belleten*, XXXVII, 1973, s. 607-662.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Dış Ruzname”

¹⁴ Devlet sohbeti ile ilgili çeşitli örnekler için bkz: BOA CZ 302; BOA HH 53975; Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Odusunda Değişim, 1793-1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2009, s. 8 Nizâm-ı Cedid hakkında muhalefet ve dolaşan dedikodularla ilgili detaylı bilgi için bkz. Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimîyye Or The Selimîyye Incident: A Study Of The May 1807 Rebellion*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 111-121.

¹⁵ Hasköy ve Boğaziçi'ndeki kahvehanelerin üçte birinin yeniçeriler tarafından işletilmesi konusunda bkz: Cengiz Kırılı, *The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York: Binghamton University 2000, s. 120.

daha dolaylı ancak aktif bir rol oynar. Oğlu Sultan Selim ile birlikte yeniden nizâm verilen Humbaracı, Lağımçı, Topçu, Top Arabacıları ocaklarına mensup askerlerin ve Levend Çiftliği muallim neferâtının tâlimlerini pek çok defa izleyen ve atıyyeler dağıtan Mihrişah'ın, çeşitli vesilelerle Yeniçeri zâbitleri ve neferâtına da hediyeler dağıttığı bilinmektedir¹⁶. Sık sık birlikte askerî mahalleri ziyaret eden ve tâlimleri izleyen anne-oğul'un, 22 Haziran 1793 târihinde Râmi Çiftliği'nde buluşmaları ve daha sonra birlikte o dönemde de askerî nitelikleriyle ön planda olan Râmi ve Gümrükçü Çiftlikleri ile Davudpaşa Sarayını gezmeleri de bu bağlamda mânâ kazanır¹⁷.

III. Selim'in annesi ile gerçekleştirmek istediği askerî ve siyâsî projeleri ve îmar faaliyetleri üzerinde fikir alışverişi yaptığı düşünülebilir. Anne-oğulun mûtaad günlük görüşmelerinin yanı sıra, kimi zaman Selim'in tüm haremi ile birlikte olduğu, kimi zaman ise yalnızca Mihrişah ile biraraya geldiği "*halvet-i hümayunlar*" da bu tür sohbetlere imkân tanır niteliktedir. 15 Eylül 1791 târihinde gerçekleşen buluşmaları bu "*halvet-i hümayun*"lara bir örnek gösterilebilir¹⁸. Bu buluşma için, 1790 yılı baharından itibaren yeniçerilerden "*tüfengci*" adıyla seçilen askerlere tâlim yaptırılmaya başlanan ve bu dönemden itibaren Selim tarafından sık sık ziyaret edilen Levent Çiftliği seçilmiştir. Mihrişah bu buluşmaya hareminden az sayıda kişi ile katılır. Levent Çiftliğinin etrafında yoğun bir güvenlik hattı oluşturulur ve çeşitli görevlilerin ve servis fonksiyonlarının¹⁹ yerleşmesi için bu hattın ardındaki boş bir alana çadırlar kurulur. İkinci vaktine kadar dinlenildikten sonra yemek yenir ve Vâlide Sultan herkese atıyyeler dağıtarak ihsanda bulunur. Anne-oğulun Levend Çiftliği'ndeki – kayda geçmiş- bir diğer buluşmaları 26 Ağustos 1792 gününe târihlenir. Sabahın erken saatlerinden akşam üstüne kadar burada kalıp sonra yine o târihte ikâmet ettikleri Tırnakçı Yalısı'na dönerler²⁰. Zaten çoğunlukla aynı saraylarda kalan Selim ve Mihrişah'ın, buluşmak için şehrin merkezinden oldukça uzakta konumlanmış askerî nitelikli bir yer seçmeleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bahsi geçen her iki buluşma sırasında da anne-oğulun Levend Çiftliği'nde yapılacak olan îmar faaliyetleri ve hatta Selim'in ordusunun modernizasyonuna yönelik planları hakkında fikir alışverişinde bulunmuş olması uzak bir ihtimal olmaktan çıkar. Nitekim bahsi geçen ikinci buluşmalarından dört-beş ay gibi çok kısa bir süre sonra, 1793 senesinin ilk aylarında, Mihrişah'ın Levend Çiftliği'nde Nizâm-ı Cedid askeri için yaptırdığı mescit, hamam ve çeşmelerin tamamlanması, bu imar faaliyetinin fikri altyapısının ilk ziyaret sıralarında oluşturulduğu, ikincisinde ise devam etmekte olan inşaatların kontrol edildiği düşüncesini destekler.

¹⁶ Sırkâtibi Ahmed Efendi, *Ruznâme*, s. 168, 170, 177, 249.

¹⁷ Sırkâtibi Ahmed Efendi, *Ruznâme*, s. 131.

¹⁸ Sırkâtibi Ahmed Efendi, *Ruznâme*, s. 40.

¹⁹ Bahsi geçen görevliler ve servis fonksiyonu; vâlide kethüdası, mabeynci ağalar, bostancıbaşı, arabalara tayin olunan mir-âhur-ı sâni, harem-i hümayun'un çeşitli hizmetkârları, kapudan paşa kethüdası, çiftlik kethüdası, kuşhâne mutfağı.

²⁰ Sırkâtibi Ahmed Efendi, *Ruznâme*, s. 91.

Mihrişah Vâlîde Sultan'ın İmar Faaliyetleri

Mihrişah Vâlîde Sultan'ın yaptırdığı yapılar tek tek ele alındığında, ilk eğilim çoğunlukla bu yapıları dini bütün bir Vâlîde Sultan'ın hayır eserleri olarak görme yönündedir. Bu özünde doğru, ancak eksik bir yaklaşımdır. Başkentteki bânîliği bütün olarak incelendiğinde, Mihrişah'ın yeni düzenle ilgili üstlendiği nispeten arka planda kalan ancak önemli rolü anlaşılabilir. Örneğin 1791 senesinde, Üsküdar Nuhkuyusu ve İhsaniye Mahallelerinde, çok küçük yaşta kaybettiği iki kızı Hibetullah ve Fatma Sultan hâtırasına yaptırdığı çeşmeler, rahatlıkla Mihrişah'a hayırsever anne imajını yakıştırmayı mümkün kılar. Uzun kitâbelerinde Vâlîde Sultan'ın -dolayısıyla hanedânın- cömertliğine bol bol atuf yapılan ve vefât etmiş Sultanlar için duâlar edilen bu çeşmeler, onsekizinci yüzyılın alışıldık mîmârî zevklerini yansıtır. Ancak Mihrişah'ın bu iki çeşme için, sefere giden ve seferden dönen askerlerin İstanbul öncesindeki ilk/son durakları olan Üsküdar'ı seçmiş olması, çevredeki halkın pratik ihtiyaçlarını sağlamaktan ziyade, devam etmekte olan Rus seferine giden ve dönen askerleri de düşünmüş olabileceğini akla getirir.

21 Mayıs 1792 târihinde, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın beraberinde seferden getirdiği askerlerin tâliminin izlenmesinin üzerinden bir ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra, Selim kafirlere kendi yöntemleriyle karşılık vermek gerekir (*küffara mukabele-i bilmisl lâzım*) diyerek bu onaltı askeri ve Karadeniz sâhili sakinlerinden hevesli olan 25-30 yaş arası yüz elli kadar genç erkeği birliğine yeni teslim olmuş talimli askerler (*Ne v müsellem-i muallem neferat*) adı altında, talimli asker olarak kaydetirir. Bu askerler, 1805 senesinde Üsküdar Kışlası inşâ edilene kadar Nizâm-ı Cedid Ordusunu temsil edecek olan Levend Çiftliği'nde iskan ettirilir²¹. Aynı senenin Ekim ayı sonlarında yeni bir nizâm verilen eski askeri gruplardan Humbaracı ve Lağımçı Ocaklarının kullanımı için Hasköy'de büyük bir kışla külliyesinin yapımına başlanır²².

1793 senesi başlarında, Rus savaşının sona ermesinin ardından, Vâlîde Sultan'ın başkentte yaptırdığı ilk yapıların, Levend Çiftliği sınırları dahilindeki mescit, hamam ve çeşmeler olması bu bağlamda dikkat çekicidir. Mihrişah 1793 senesi sonlarında ise Humbaracı Kışlası dahilinde iki çeşme inşâ ettirir ve kışla câmiinin inşaatını başlatır. Humbaracı ve Lağımçı Ocakları Kışlasının açılışından yedi ay sonra, 26 Eylül 1794 târihinde kışlanın avlusunda bulunan câminin inşaatı tamamlanır²³. Selim ve Mihrişah kışlaya giderek kasr-ı hümâyunda bir miktar dinlenirler ve sonrasında da inşaatta çalışanlara atıyyeler ihşân ederek câminin açılışını yaparlar. Dönemin pek çok ünlü şâirinin, câminin inşâsı için düştüğü târihlerde, câminin yaptı-

²¹ Sırkatibi Ahmet Efendi, Ruznâme, s. 77, İ. H. Uzunçarşılı, "Dış Ruznâme"

²² Humbaracı ve Lağımçı Kışlası hk. detaylı bilgi için bkz. A. Hilâl Uğurlu, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyâsi ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, Temmuz 2012, s. 63-78, Levend Çiftliği hk. detaylı bilgi için bkz. A. Hilâl Uğurlu, *III. Selim'in İstanbul'u*, s. 107-112.

²³ Sırkâtibi Ahmed Efendi, Ruznâme, s. 177.

rilması ile kışlanın şan ve şeref bulduğu, Selim ve Mihrişah'ın büyük gayretlerle hem maddî, hem mânevî anlamda askeri ma'mur eyledikleri gibi temalar ağırlıklıdır²⁴.

Aynı sene içerisinde, Mihrişah Vâlide Sultan'ın kendisi için inşâ ettirdiği ve yapımına iki sene evvel başlanmış olan Eyüp semtindeki türbesi de tamamlanır. Türbenin etrafında konumlanan imaret, sebil, çeşme, mektep gibi hizmet yapılarının inşaatları ise 1795 senesinde bitirilir. Hânedânın hayırseverlik ve dindarlığını vurgulayan bu yapıların, İstanbul'da Nizâm-ı Cedid askerlerinin ve yeniden düzenlenen ocakların neredeyse tamamının yeni kışlalarında talime başladığı bir dönemde halkın kullanımına sunulması ilk bakışta bir tesadüf gibi görülebilir. Ancak külliye'nin mîmârî olarak en gösterişli ve dışarıdan en rahat algılanan yapısı olan sebil'in kitâbesi, bunun bir rastlantı olmayabileceği konusunda ciddi şüpheler uyandırır. (Foto.2) Kitâbede, diğer pek çok çeşme veya sebil kitâbesinde olduğu gibi, yapının bânisinin dindarlığı veya halka Allah rızası için dağıttığı su ile sergilediği hayırseverlik vurgulanmaz. Aksine, şiirin büyük kısmında Sultan III. Selim'in ve icraatının methedildiği, askerini bir araya getiren doğunun güneşi olarak anıldığı görülür. Pek çok dönem şairi tarafından düşülen târih arasından Şeyh Galib'e ait bu beş kıtalık şiirin seçilmesi, kamuoyunda Nizâm-ı Cedid'e yönelik olumlu bir algı yaratılmasında Vâlide Sultan'ın bu hayratının da rol oynadığına işaret eder²⁵.

²⁴ Galib, *Şeyh Galib Divanı*, haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994, s. 106, 123, 125, 132; Fâzil (Enderûnî), *İbtidâ-yı Divân-ı Fazıl Bey Enderûnî*, Daruttübaa, Bulak [Kâhîre] 1842, s. 123; Uslu, Ş., *Surûri-i Müverrih'in Manzum Târihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin s. 1-50)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 2008, s. 56, 58

²⁵ Mihrişah Vâlide Sultan Sebiline ait kitabe ve günümüz Türkçesine göre anlamı:

*Mehd-i cenâb-ı saltanat iktil tâc-ı mekremet
Ma'mûre-saz-ı memleket subh-ı sîpîhr izz ü câh
Gûş eyle kadr-ı geoherin o saf zât-ı bihterin
Mürşîdîdir ol hâverin Sultan Selim-i Cem Şâh
Bahş üdi mâl muhibb-yâb dünyâyı üdi feyz-yâb
Kûrb-i ebu eyyüb'e âb ıcrasına kaldı nigâh
Bir nev sebil üdi bina hem bol edâ hem canfeza
Nezdük eshâb-ı safa rıdvân-ı halide şâhrâh
Güya ki bir kâşanedir revzeleri şâhânedir
Cennet müdir ayanedir olmuş mahall-i işûbah
Oldu bu yerde rev-nümâ mazmun tecri tahtehâ
Kıldî keramette ol dadver-i devlet penâh
İfâm için âfâkî heb yapıdî imaret müntehâb
Esnardan eylet taleb nasr-ı ltvâyı pâdişâh
Yekpare ihsandır işi cûd-ı firâvândir işi
İroâyı atşandır işi her tavır tevîk-i âla
Esrâr-ı sahbin mazharı ehvâ'-ı hayrın masdarı
Seyr et bu âb-ı kevseri nûr içre istersen şinâh
Gâlib kalemden akdî bil târihi hem-cün selsebil
Eshâba zemzem hem sebil ayn-ı safâyı*

Büyük saltanat sahibinin beşiği, cömertliğin tâci
Memleketi mâmur eden mevki ve değer semâsının sabahı
O en temiz zâatın kıymetli cevherini dinle.
Sultan Selim Şah doğunun yol göstericisidir,
Muhabbet vererek mal bahşedip, dünyayı feyizlendirdi.
Eyüp Sultan yakınına su getirilmesine imkân verdi.
Hem cana can katan hem de edâh yeni bir sebil bina etti.
Yakınıdakilerce allah rızasına kavuşacakları bir yol [ihsan etti]
Öyle bir saraydır ki bahçeleri şâhânedir.
Neredeyse cennet olup olmadığından şüphelenilecektir.
Burada [sebilin bulunduğu yerde] adaletli padişahın [III.Selim'in]
kastettiği düşünce zuhur etti ve o, keramete icraatını ortaya koydu
Padişah [III.Selim] ... için etrafı/ufukları imaretle doldurdu,
peygamberin seçilmiş yardımcısından [Eyyüb-el Ensari'den] galibiyet
sancağını talep eder
İşi hep ihsan etmek olup, cömertliği boldur.
İşi, susayanları suya kandırmaktır, her hal ve hareketi allahın rızasına
mazhardır.
Yakınlarının sırlarının görünür hale geldiği yer, hayır isteklerinin
menba'dır,
eğer nur içinde yüzmek istersen, bu cana can katan suyu seyret
Galib, bu selsebil için yazılan tarihi kalemden aktı bil
bu su ashaba hem zemzem hem de sebil olsun

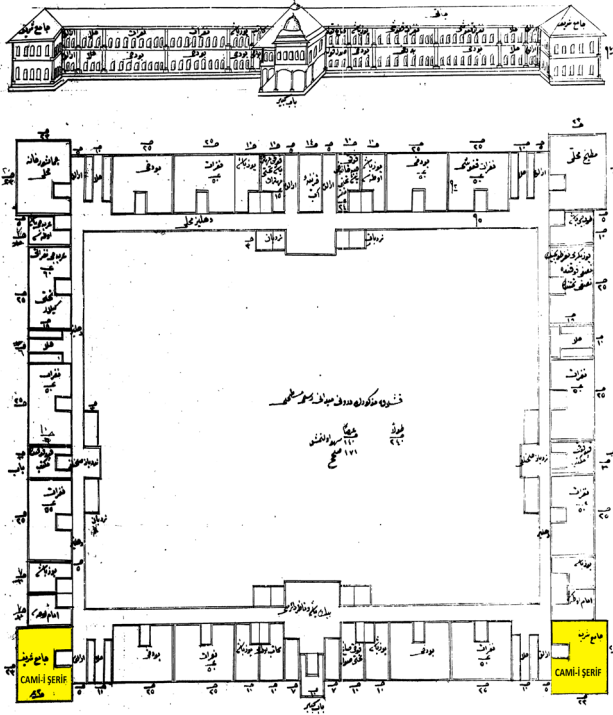
Foto 2. Mihrişah Valide Sultan Sebilî, Eyüp.

Mihrişah'ın bânisi olduğu, 1794 senesinde yapımına başlanan ve 1797 senesinde tamamlanan Bahçeköy'deki Vâlîde Bendi de, başkentteki askeri faaliyetlerle doğrudan ilişkilidir. Bahçeköy'den Maslak'a, Levend Çiftliği üzerinden bugün Harbiye'de bulunan makseme, oradan da Taksim'deki büyük maksem'e getirilen su, önceleri Tophane'de genişletilen Topçu Kışlalarının ve çevresinde yoğunlaşan nüfusun artan su ihtiyacını karşılar. Sonraları Tophane kışlasının askere yetmemesi üzerine Taksim'de inşa edilecek olan ikinci Topçu kışlasına da yine bu sudan bir kol götürülür²⁶. Vâlîde sultan, yaptırdığı bu alt yapı hizmetini, su yolu hattı üzerindeki meskûn bölgelerde yaptırdığı çok sayıda meydan çeşmesi ile İstanbul halkına ilan ederken, bir yandan da sarayın gündelik hayattaki görünürlüğüne arttırmaya da vesile olur. Dolayısıyla Mihrişah'ın bu imar faaliyetini, sadece şehrin su ihtiyacı duyulan bölgelerine su sağlanmasına yönelik bir hayır işi olarak görmek doğru değildir.

Mihrişah Vâlîde Sultan'ın 16 Ekim 1805 târihinde vefât etmesinden önce başlayan, ancak tamamlandığını göremediği son büyük projesi, yine askeri bir külliye içerisinde yer alan bir câmîdir. Çeşitli belgelerde “*Taksim Topçu Kışlası yakınında bulunan câmî*” yahut “*Beyoğlu'nda Sûvâri Topçuları Kışlası Câmî*” şeklinde anılsa da, bu câmînin

²⁶ BOA HAT 253-14409 - Katalogda 1804 senesine târihlenmiş bu belgede, Tophane-i Âmire'deki kışlaların Topçu ve Toparabacı askerlerinin istihdâmına yetmediği, bu sebeple [daha öncesinde de Topçu askerlerinin yaz aylarında talim yeri olarak kullandıkları] Taksim civarında yeni bir kışla yapılmaya başlandığı, bu kışlanın etrafının hemen yapılaşmaya açılmaması için neler gerektiği konusunda bilgiler mevcuttur.

konumu tam olarak belli değildir. 1807 senesi sonlarına târîhli bir keşif defterinde câminin, kışlanın Dolmabahçe tarafında inşâ edildiği bilgisi yer alır²⁷. Dolayısıyla yapının, Humbaracı ve Lağımçı Ocağı Kışlasında bulunan Mihrişah Vâlide Sultan Câmiiindeki gibi avlunun ortasında yer almadığı, kışlaya entegre biçimde, dörtgen planın Dolmabahçe kanadı üzerinde bir noktada konumlandırılmış olabileceği düşünülebilir. Kışla yapıları ile bir bütün olarak tasarlanan câmilere daha sonraki dönemlerde de rastlanması bu düşüncüyü gerçekçi kılar. II.Mahmud devrinde Âsâkir-i Mânsûre-i Muhammediye ordusu için İzmir’de yapılmış bir kışla’da, câmi ile benzeri bir ilişki sözkonusudur. (Çizim 3) 1887 gibi çok daha geç bir târihte inşâ edilmiş Orhâniye Kışlası ise, kışlaya entegre câmi modelinin sembolik olarak ne derece kuvvetli olabileceğinin bir ispatı gibidir. (Foto 3)

Çizim 3. İzmir Kışlasına dair plan ve cephe görünümü²⁸.

²⁷ BOA D.BŞM.BNE.d 16132 – Defter, 1807 yılı Ekim ayının muhtelif günlerindeki yazışmaları ve Taksim Topçu Kışlasına ait detaylı bir keşif tutanağı içerir.

²⁸ BOA HAT 336-19271E.

Foto 3. Orhaniye Kışlası, Yıldız.

Mihrişah Vâlîde Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 5 ayrı vakfiye defterinde yer alan sekiz vakfiyesinden²⁹ sonuncusu olan 20 Aralık 1800 târihli vakfiyede, Mihrişah'ın III. Selim'in askerî projesine farklı bir açıdan da müdâhil olduğu görülür³⁰. Yeni düzenlemeye göre, Mihrişah Vâlîde Sultan, Vakıf geliri kuvvetlendiğinde, gelir fazlasının mütevellinin görüşü ile din ve devlet işlerine daha yararlı ve daha üstün sevap sağlayacak şekilde savaş işlerine, sefere çıkan, savaş eden İslâm askerlerinin teçhizine ve diğer savaş ihtiyaçlarına harcanmasını şart kılar. Aynı vakfiyenin ilerleyen bölümlerinde ise daha önce öngördüğü şartların bir bölümünden vazgeçtiğini ifade eder. Yeni duruma göre Mihrişah öncelikle Tophane'deki topçu ve top arabacıları ocakları erleri, Levent Çiftliği ve Üsküdar Kışlası'ndaki askerler ve diğer askerî sınıfların gerekli mas-

²⁹ İbrahim Ateş, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S. 25, s. 51-84; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.170 numaralı vakfiye defteri içinde 11 varaklı ve 15 şaban 1204 târihli olan vakfiye; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.170 numaralı aynı vakfiye defteri içinde derkenar olarak yazılan 25 ramazan 1204 târihli zeyl; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.170 numaralı aynı vakfiye defteri içinde derkenar olarak yazılan 27 rebi-ül evvel 1209 târihli zeyl; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.170 numaralı aynı vakfiye defteri içinde derkenar olarak yazılan 3 safer 1207 târihli zeyl; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.177 numaralı vakfiye defteri içinde 21 zilhicce 1209 târihli, 180 varaklı vakfiye; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.176 numaralı vakfiye defteri içinde 25 receb 1211 târihli, 46 varaklı vakfiye; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.175 numaralı vakfiye defteri içinde 23 cemaziyel-ahir 1215 târihli, 30 varaklı vakfiye; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.48 numaralı vakfiye defteri içinde 15 şaban 1215 târihli, 46 varaklı vakfiye; Vakıflar Genel Müdürlüğü, K.48 numaralı vakfiye defteri içinde 21 şaban 1220 târihli, 8 varaklı vakfiye (Bu, Mihrişah Vâlîde Sultan'ın ölümünden sonra oğlu III.Selim tarafından annesinin ruhu için, onun adına tanzim edilmiş bir vakıftır.)

³⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, K.48 numaralı vakfiye defteri, s. 75-79.

raflarını karşılamak üzere yardımda bulunmanın önemini vurgular. Ona göre cihad farızası için hazırlıklı olmak bütün yararların en önemli ve en lüzumluşudur. Sonra vakfının mütevelliliğine dair şartlarını sıralar. Buna göre kendisi hayatta iken mütevellilik kendi elinde olacak, vakfa ait her türlü mâli işlerle mütevellî vekili, kâtip, ruznamçeci ve câbi ilgilenecektir. Kendisi vefât ettiği vakit vakfın işlerini yürütmek üzere oğlu Sultan Selim'in mütevellî olmasını ister. Mihrişah'ın koyduğu şartların en dikkate şâyan olanı, vakıfla ilgili görevlilerin ücretleriyle masrafları çıkarıldıktan sonra, vakıf gelirinin arta kalanının tümünün Hazîne-i Âmire'de muhafaza edilmesi ve Kara Kuvvetleriyle ilgili askerî hizmetlerle cihad ihtiyaçlarına harcanmasıdır³¹. Mihrişah Vâlide Sultan'ın vakfına ait tüm gelir fazlasını III. Selim'in yeni bir Nizâm vermek için çabaladığı ordusunun hizmetine sunmuş olması, belki de Mihrişah'ın oğlunun askerî projesine olan en büyük ancak en az bilinen desteğidir.

Sonuç

Onaltıncı yüzyıl ortalarından itibaren resmî bir nitelik kazanan “Vâlide Sultan”lık makamına gelen pâdişah anneleri, kimi zaman oğullarının nâmına, kimi zaman oğullarına rağmen, kimi zaman da oğulları ile birlikte devlet yönetiminde önemli bir rol oynarlar. Onsekizinci yüzyılın belki de en güçlü vâlide sultanlarından biri olan Mihrişah Vâlide Sultan da, ordunun modernizasyonu, idârî ve mâli sistemlerin islâhı ve nihayetinde imparatorluk içi ve dışındaki farklı platformlarda güçlü ve modern bir imparatorluk olarak var olmanın hedeflendiği bir dönemde, bu süreçlere farklı biçimlerde müdâhil olmuştur.

III.Selim'in fikri altyapısının ve ileriye dönük projelerinin şekillendiği şehzâdelik döneminden, 16 Ekim1805 târihinde Mihrişah'ın vefât etmesine kadar, anne-oğul'un yakın bir ilişki içinde olduğu kolaylıkla gözlenebilir. Selim'in annesine düşkünlüğü, çeşitli saraylarda annesi için yaptırdığı, hünkâr dâireleri ile doğrudan

³¹ **Orjinal Metin:** “şürûtu mezkûrenin bazısından rucû' edüp ve müceddeden şol vechile şart ve tay'in eyledim ki, izhârî şââri dîni izhârî kelimetullâhîl-mübîn zımnında şehriyârî Hazretî müşâriinileyh efendimiz hazretlerinin müceddeden ihyâkerde-i şâhâneleri olan tophâneyi âmire ve toparabacılar ve ocakları neferâtı ve levent çiftliği ve Üsküdar kışlağı asâkiri ve sâir sınıftı askeriyenin masârifi zarîriyelerine i'ânei cümle umûrun akdemi ve istihdârî esbâbı umûru cihâdiye farızası kâffei mesâlhîn ehem ve elzemi olduğundan binâyetillâhîl-müteal zâtu maâlisifât himmetdisârın cayıpalesi örneğ iffet ve erike pîrâyı evci ismetde berkarar oldukça vakfî şerifin tevlîyeti yedi alıyyeme mahsus olarak kâffeyi umûr ve husûsu ve beher sene îrad ve masârîfâtı muhâsebesi kâim-makamı mütevellî ve kâtip ve rûznameçecisi ve câbisi marifetleriyle ru'yet olunup ve bi'iradetillâhî Teâlâ (Yâ eyyetihenfeşül mutmeînetu rucî'î ulâ rabbiki râdiyeten merdiyyeten) dâveti kerîmine icâbet buyduğunda vakfî şerifime necli necibi muhteremin Şevketli mehâbellü ismetli, kudretli pâdişâhî âlem-penâh hazretleri meşrûtiyet üzere mütevellî olup vakfî şerifimin umûr ve husûsunu idâre ve ru'yet edüp, eyer îradê i ahliyei şâhâneleri şeref efzâiyi sudûr eder ise vakfî şerifimin bilcümle îradından ba'de ihvâcîl vezâif vel mesârîf bâkî kalan mecmûu fazlai îradî cedîdi hümayûn defterdâr olanlara teslim ile hazînei âmirede hıfz olunup umûru askeriyeyi berriye ve levâzımı cihâdiye masârîflarına harç ve sarf oluna...” İbrahim Ateş, “Vakıflar”

fiziksel olarak ilişkili dâirelerle somutlaşırken, ruznâmelerden de ikilinin ne denli sık biraraya geldiği takip edilebilir. Kayıtlardan, anne-oğul'un genellikle askeri teftişlere ve törenlere birlikte katıldıkları ve ayrıca Selim'in çok defa annesini farklı sâhilsaraylarda ziyarete ettiği görülür. Mihrişah'ın hanedânın meşruiyetini güçlendirmeye yönelik hayır işleri olarak da ele alınabilecek olan imar faaliyetlerini değerlendirirken, bu yakınlık ve birlikte geçirilen mesai gözardı edilmemelidir.

Yaptırdığı çeşme, hamam, câmi ve mescitleri, konumları ve içinde buldukları külliyelerin askerî niteliği bağlamında ele almak, Mihrişah Vâlide Sultan'ın imar faaliyetlerini farklı bir açıdan değerlendirmeyi mümkün kılar. Buna göre, Mihrişah'ın bânisi olduğu yapıların, Yeni Düzen'in meşrûlaştırılmasına yönelik birer araç olduğu ve anne-oğul'un aynı siyâsî hedefe farklı araçlarla hizmet ettiği söylenebilir.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri**

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

K.48 numaralı vakfiye defteri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

CZ 302

D.BŞM.BNE.d 16132

HAT 1487-63

HAT 253-14409

HAT 336-19271E

HH 53975

Araştırma Eserleri

Alpgüvenç, Can, *Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar*, Kaynak Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Ateş, İbrahim, “Hayrî Ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S.25, s. 51-84.

Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi -Târih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni;Tahlil ve Tenkitli Metin-*, ed.Mehmet Ali Beyhan, c.I-II,TTK Yayınları, Ankara 2003.

Fâzıl (Enderûnî), *İbtidâ-yı Divân-ı Fazıl Bey Enderûnî*, Daruttıbaa, Bulak [Kâhire] 1842.

Galib, *Şeyh Galib Divanı*, ed.Muhsin Kalkışım, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Hovhannesyan, Sarkis, *Payitaht İstanbul'un Târihçesi*, Târih Vakfı Yurt Yayınları 34, İstanbul 1996.

İnan, Ahmet, “Eyüp Sultan'da Mihrişah Vâlide Sultan İmareti”, *Eyüp Sultan Târîhi*, c.2, İstanbul 2008.

Kırlı, Cengiz, *The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York: Binghamton University, 2000.

Melling, I. A., *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Ertuğ & Kocabıyık, İstanbul 2003.

Necipoğlu, Gülru, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Books, London, and Princeton University Press, Princeton, NJ, 2005, s. 121-122.

Özcan, Ali Rıza “Mihrişah Vâlîde Sultan Türbesi Yazıları”, *IX.Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2005.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Sultan I. Abdülhamit : Kendi Kaleminden Bir Pâdişahin Portresi*, TATAV, İstanbul 2002.

Sırkâtîbi Ahmed Efendi, *III. Selim'in Sırkâtîbi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*, ed.Sema Arıkan, TDK Yayınları, Ankara 1993.

Thyss Şenocak, Lucienne, *Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Bâniler: Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Uğurlu, Ayşe Hilâl, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyâsî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ, Temmuz 2012.

Uslu, Ş., *Surûr-i Müverrih'in Manzum Târihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin sf. 1-50)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “III. Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznamesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi, TSMA 4819”, *Belleten*, XXXVII, 1973, s. 607-662.

Yeşil, Fatih, *Nizâm-ı Cedüd'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Odusunda Değişim, 1793-1826*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Yıldız, Aysel, *Vaka-yı Selimiyye Or The Selimiyye Incident: A Study Of The May 1807 Rebellion*, Basılmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2008.